

**НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНЕ У ЗМЕНШУВАЛЬНО-ПЕСТЛИВИХ ТА
ЗБІЛЬШУВАЛЬНО-ЗГРУБІЛИХ ПОХІДНИХ УКРАЇНСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ**

УДК 811.161.2

В статті на підставі аналізу демінутивних та аугментативних іменників української і польської мов встановлюється спільне і відмінне у способах відображення явищ навколишньої дійсності носіями двох споріднених мов. Здійснюється аналіз подібних за формою вираження і способами творення похідних, який дозволяє встановити семантико-стилістичні розбіжності у сфері демінутивно-пестливих і аугментативно - згрубілих іменників досліджуваних мов.

Перехід до нової, антропоцентричної наукової парадигми спрямував численні сучасні дослідження у бік пізнання співвідношення національної мови і культури, встановлення національно-культурного компонента у тих чи інших мовних одиницях. Здебільшого такі розвідки відбуваються на рівні лексико-семантичної системи, оскільки, як зауважує В.В. Жайворонок, "назви різних ритуалів чи обрядів, загальні й власні імена-міфологеми, навіть словотвірний масив пестливої або згрубілої лексики більшою мірою лежить на поверхні" [7: 48]. Останній шар одиниць, тобто словотвірний масив, як нам видається, поки що меншою мірою знайшов своє відображення в антропоцентричній парадигмі наукових пошуків.

Національно-специфічне у цих мовних одиницях, як і будь-яких інших, безперечно, найяскравіше висвітлюється на тлі відповідних їм елементів, передовсім, споріднених мов. Зіставні дослідження словотвірного устрою слов'янських мов мають давні традиції початківцем яких справедливо вважається І.І. Ковалик [див. 9]. Саме цим ученим були розроблені методи і прийоми зіставного аналізу словотвірних явищ у споріднених мовах. І Наслідуючи ці традиції, українськими дериватологами були встановлені спільні і відмінні риси у відтопонімих похідних [6; 8], словотворі дієслів [5] східнослов'янських мов описаний у зіставному аспекті словотвір української і російської мов [14].

Зіставному аналізу явищ словотвору у слов'янських мовах присвячені численні дослідження російських учених [10; 11 та інші]. До цього варто додати, що у слов'янському мовознавстві зазначеного типу роботи набувають поширення, коли розвідки здійснюються на рівні двох мов: російської і польської [17; 21], російської і словацької [4] тощо. Очевидно, саме такі підходи дають можливість ґрунтовно виявити спільні і відмінні риси споріднених мов, встановити непомічені мовні факти при їхньому внутрішньому аналізі. Корисними стосовно цього є "попарні" обстеження української мови та однієї із мов західно - або південнослов'янської групи, що активно відбувається у зіставних дослідженнях інших рівнів мовної системи [1; 3; 12]. Проте, як нам видається, спостереження стосовно українсько - польських явищ словотвору й досі перебувають на периферії наукових пошуків, хоча ґрунтовний аналіз у цій сфері сприятиме як лінгвістичним узагальненням стосовно існування і тенденцій розвитку зазначених мовних систем, так і встановленню національно - специфічних компонентів у складі одиниць словотвірного підрівня мовної системи.

Однією із властивостей людської думки є її здатність до аналізу вимірювань. Це зрозуміло, якщо згадати, яку роль відіграють вимірювання у життєдіяльності особи. Так, ще Арістотель, який проаналізував п'ять відчущань, притаманних людині, пов'язав причини можливих їхніх руйнувань із перебільшенням кількісних впливів на них факторів навколишнього середовища. Філософ зауважував, що «кожне перебільшення [міри] руйнує слух. - як надмірність високих, так і низьких [тонів], також [надмірність] у смакових : руйнує смак, і занадто яскраве і темне у кольорах згубно діє на зір, і у нюсі - сильний запах, чи то він солодкий, чи гіркий [все це пояснюється] тим, що [будь-яке] відчущання є відомою відповідністю» [2: 79]. Отже, надмірність, як і, власне, недостатність, мають негативний вплив на органи відчущань в акті взаємодії людини з навколишньою дійсністю. Звідси і випливає значущість вимірювань у життєдіяльності особи.

Мовна система намагається відтворити усі подібні нюанси пізнання світу своїми засобами, з-поміж яких особливе місце належить словотвірним одиницям, зокрема демінутивним та аугментативним похідним. Українська і польська мови характеризуються багатим арсеналом формантів для творення одиниць цього типу, які становлять відкритий клас. На думку авторів "Gramatyki współczesnego języka polskiego", від будь-якого іменника, якщо дозволяє семантика і є необхідність, можуть бути утворені демінутивні форми [18: 367]. Структури демінутивних похідних в обох мовах виявляють суттєву подібність. Так, зменшувальні назви іменників чоловічого роду в українській мові утворюються за допомогою суфіксів — *ик*, *-чик*, *-ок*, *-чик*, яким у польській мові відповідають *-ik* (*-yk*), *-ek*, *eczek*: *аркуш-ик* - *arkus-ik*, *ключ-ик* - *klucz-uk*, *рукав-чик* - *rękaw-ek*, *гриб-ок* - *grzyb-ek*, *син-ок* — *syn-ek*, *нож-ичок* - *noż-uk*. Крім того, для творення похідних зазначеного типу в українській мові досить продуктивно використовується суфікс *-ець*, у польській мові цим утворенням відповідають назви з одним із вже зазначених формантів: *хліб-ець* — *chleb-ek*, *мороз-ець* — *mroz-ik*.

Подібність структури в обох досліджуваних мовах виявляють і демінутиві жіночого та середнього роду, перші з яких в українській мові утворюються з суфіксів *-к-а*, *-очк-а*, *-ечк-а*, а у польській — *-k-a*, *-iczka-a* (*-yczka-a*), *-eczka-a*: *гозов-к-а*—*giów-k-a*, *ніч-к-а* - *noc-k-a*, *руч-к-а* - *rączk-a*, *ламп-очк-а* - *lamp-k-a*, *зір-очк-а* - *gwiazd-eczka-a*, *тряннд-очк-а* - *róż-yczka-a*, *книж-ечк-а* - *książ-eczka-a*. Суфікси *-к-о*, *-ечк-о* (польськ *-k-o*) використовуються у творенні зменшувальних назв середнього роду: *відер-ко* (*відер-ечк-о*- *wiader-k-o*, *вуш-к-о* (*вуш-ечк-о*) — *w usz-k-o*.

В обох мовах демінутивні й аугментативні утворення історично формувались на основі вираження реальних ознак збільшеності-зменшеності, "проте поступово почали виражати і суб'єктивне ставлення до реалій" [15: 279]. Іменники з семантикою зменшеності здебільшого відображають позитивні реакції, тому межа між власне демінутивними і зменшувально-пестливими назвами досить розмита. У досліджуваних мовах похідні зі значенням зменшеності можуть уживатися як пестливі. Пор.: - Сколю тебе рогами, **ніжками** затопчу. хвостиком замету, - тут тобі й смерть (Українська народна казка); **Лисичка хан** за мої вихоть, а звідтіля горобці - **xppp!** (Українська народна казка); **Wietrzyk** chodzi po ogrodku, strąca złote liście. **Wietrzyk** gra, a one tańczą rażno zamaszycie (Я. Бжехва); **Gwiazdeczki, dzwoneczki** w grudniowy dzień Dzeń, dzeń, dzeń, dzeń (Польська народна казка).

В українській і польській мовах налічується приблизно однакова кількість суфіксів, здатних утворювати зменшувально-пестливі назви, подібність спостерігається і у властивостях форми вираження цих морфем. Такими, наприклад, є суфікси *-ус-я*, *-уць* - *usi-a*, *uś*, *-iś*: *мам-ус-я* - *тат-ж'а*, *бав-ус-я* - *bab-usi-a*, *дід-уць* - *dzidzi-uś*, але *кон-іś* — *кон-ик*; *-унь* (*-унь-о*), *-ун-я* - *uni-o*, *-uni-a*: *тат-унь* (*тат-унь-о*) - *tat-uni-o*, *тін-ун-я* - *cim* ні **а** *-уз-я* *-ul-a*, *-ііек*: *мам-ул-я* - *тат-ui-a*, але *татус-ик* - *tat-uiek*, *-очк-а*, *-ечк-а* - *-eczka-a*: *тін-очк-а* *-ciot-eczka-a*, *-ушк-а* (*-юшк-а*) — *aszek*, *-iszek*: *дяд-юшк-а* - *wuj-aszek*, але *брат-ець* — *brac-iszek* Трапляються випадки, коли подібні за зовнішньою формою та семантикою суфікси здатні об'єднуватися лише з різними за значенням твірними основами, як, наприклад, український суфікс *-ць-о*. За його допомогою утворюються рідкісні назви чоловічого роду типу *кум-ць-о* від *кум*, якому у польській мові відповідає лексема *кут*, зменшувально - пестливих форм до котрої не фіксується. Відповідні зазначеному українському суфіксу польські морфеми *-сі-о*, *-сі-а* здатні утворювати зменшувально-пестливі іменники як чоловічого, так і жіночого родів *wój-ci-o*, *bab-cia*, українським еквівалентом яких може бути будь-який член синонімічних рядів, відповідно, *дядечко*, *дядюшка*, *дядьо* або *бабуся*, *бабуня*, *бабусечка*, *бабусенька*. Як можна спостерігати, всі ці одиниці містять відмінні від польських суфікси суб'єктивної оцінки, проте в українських діалектах функціонує й подібне до польського іменника *bab-cia* утворення - *бабця*.

Не виявлено за властивостями форми вираження у польській мові відповідників морфемам української мови, що утворюють пестливі назви, в яких емоційно-оцінна семантика демонструє максимальний ступінь інтенсивності, *-усеньк-о* (*-а*), *-оньк-а*, *-еньк-о*: *тін-усеньк-а*, *татус-еньк-о*, *коров-оньк-а*, *місяч-еньк-о*. Ці назви містять абсолютну,

граничну міру вияву емоційно-пестливої оцінки, що дозволяє вважати їх елативами, як, наприклад, прикметники найвищого ступеня порівняння з компонентом що- типу *цонайліпший, цонайкрацій* [13: 10] або прислівникові еквіваленти слова *до смерті, до неможливості, до нестями, до болю, до зарізу, без пам'яті, без краю*, які містять спільну сему 'дуже сильно'. Пор.: [Пан:] - *Голубчику, заспівайте, до смерті люблю гарні пісні* (С. Васильченко); Коли вже є клуб, можна створити і театр. А цього театру хотілося Лялі до неможливості (І. Вільде); *Юзя лежала в своїй кімнатці і без пам'яті ридала* (Леся Українка); *З неба темного Ллеться дощ без краю* (Леся Українка). Можна сказати, що носії української мови більш прихильні до використання елативної семантики.

Утворення з таким типом підсилення оцінки польській мові не властиві. Зазвичай тут спостерігаються трикомпонентні, рідше більші ряди зменшувально-пестливих синонімів: *tata - tatko, tatunio, tatuś; matka - mamunia, mamusia, matuś, matusia, matejka; babcia - babulia, babusia, babunia; ciocia - ciotunia, cioteczka, ciotuchnia*. Остання із зазначених одиниць утворена за допомогою рідкісного у польській мові суфікса *-uchni-a*, подібної за властивостями форми вираження в українській мові морфеми не фіксується, хоча тут і спостерігаються більші за кількістю ряди зменшувально-пестливих синонімів: *тато - татко, таточко, татонько, татусик, татусенько, татунь, татуньо; мати - матінка, матіночка, матуня, матуся, матусенька, мамуся, мамуля, мамуня, мамунця, мамця; баба - бабуня, бабуся, бабусенька, бабусечка; тітка - тіточка, тітонька, тітуся, тітусенька, тітуня*.

Спільним для носіїв досліджуваних мов є використання ними зменшувально-пестливих іменників для вираження зневажливого ставлення, іронічної або саркастичної оцінки фактів навколишньої дійсності. Ця тенденція поширюється, особливо у публіцистичному стилі мовлення, де демінутивні назви вже більшою мірою використовуються з метою позначення негативних уявлень. За підрахунками О.Д. Федоренко, "кількісні показники демінутивних утворень, що виражають негативну оцінку, майже вдвічі (1,8) перевищують емоційно-позитивні характеристики у центральній пресі та у 2,5-7 рази більше негативних оцінок ніж позитивних - у регіональній молодіжній газеті" [16].

Встановивши використання демінутивів у сучасній польській мові, М. Сарновський констатував, що "практично кожен демінутив може значною мірою "підозрюватися" в іронічному значенні" [22]. На думку дослідника, у випадку демінутивної іронії існує серйозна небезпека, пов'язана з тим, що "формації, покликані служити піднесенню мови, внаслідок надуживання, можуть призвести до її деградації" [22]. ~

Стосовно творення назв із відтінками збільшеності носії досліджуваних мов використовують як подібні, так і, рідше, відмінні суфікси. Аугментативні похідні, як правило, виражають і негативне ставлення до явищ навколишньої дійсності. В українській мові найпродуктивнішим виявляється суфікс *-ищ-е*, здатний об'єднуватись з іменниками усіх трьох родів: *вовк - вовчище, баба - бабище, дерево - деревище*. Переважною більшістю похідні такої структури поряд із збільшеністю містять пейоративну семантику, хоча трапляються поодинокі випадки, коли назви зазначеного типу передають позитивну характеристику: *дружище*. Здебільшого українським іменникам із суфіксом *-ищ-е* відповідають польські назви на *-isk-o, -sk-o: дом-ищ-е - dom-isk-o, нос-ищ-е - nos-isk-o, лан-ищ-е - lan-sk-o, кот-ищ-е - koc-isk-o*. В обох мовах такі утворення, крім значення збільшеності, набувають ознак суб'єктивної оцінки згрубілості, і лише в певних контекстах здатні відображати позитивну семантику: *гарний хвостище, прекрасний домище* або *rozczywe psisko, dobre chtopczyzsko* [див. 19: 55]. За особливостями форми вираження і семантики польському *-isk-o, -sk-o* відповідає український суфікс *-ицьк-о*, що відрізняється від *-ищ-е* уеншою продуктивністю: *дівч-ицьк-о - dziewczyn-isk-o, адвокат-ицьк-о - adwokat-isk-o*.

Загалом, у творенні збільшено-згрубілих форм української мови продуктивними виявляються два зазначених суфікси, у польській мові до таких належить лише *-isk-o, -sk-o*. Ні позначення негативних явищ у польській мові можуть утворюватися іменники за допомогою ще одного продуктивного суфікса *у)л-а*, але такі похідні є не збшшувальними, а здрібнілими, крім того, їхньою негативною семантикою є значенні

зневажливості, легковажності, що виражається, наприклад, у ставленні до одягу - *koszul-in-a*, *fartusz-yn-a*, частин тіла - *glow-in-a*, *brzuszc-yn-a* тощо. Подібної структури український суфікс -ин-а утворює аугментативи з фамільярним відтінком і є непродуктивним: *дом-ин-а*.

Відносно новим, як вважає Б. Крея, у системі польської мови є суфікс *-idl-o* [20:49], що дедуктивно утворює похідні з пейоративною семантикою: *strasz-ydlo*, *cham-idl-o*. Негативно-зневажлива семантика міститься у похідних із зазначеним суфіксом від назв літературних творів: *wiersz-ydl-o*, *powiesc-ydl-o*, *romans-idl-o*. У польських словниках назви на *-idl-o* або зовсім не вносяться до словників, або вважаються одиницями розмовного ловлення.

В українській мові відповідним за формою вираження суфіксом є *-идл-о*, *-л-о*, іменники, створені за його допомогою, поодинокі і вживаються здебільшого як лайливі лексеми *страш-идл-о*, *хам-л-о*. Семантика негативно-зневажливого ставлення меншою мірою виявляється у досліджуваній групі похідних української мови, ніж польської, в якій подібне, але більш інтенсивне значення містять лексеми й з іншими, менш уживаними, суфіксами *-yg-a*. - *sztyl: dziad-yg-a*, *bab-styl*, де на перший план висувається семантика зневаги, образи, огиди. Пор.: *Ten dziarski chłopak zmienił się w zramolatego dziudygę... nie będą się dziedygę przejmować* (ISJP PWN); *Musiałem przypomnieć temu babszyłowi zasady dobrego wychowania... obrzydliwy babszył* (ISJP PWN). Українські іменники з суфіксами *-уган*, *-уг-а(-юг-а/ -юк-а)*, *-ур-а (-юр-а)* здебільшого відбивають кумулятивно інтенсифіковану негативну з аугментативною семантикою, про значення зневаги в них практично не йдеться: *дід-уган*, *хан-уг-а*, *звір-юк-а*, *змі-юк-а*, *нос-юр-а*, *босяц-юр-а*. Пор.: [Надпоручник Лукаш], *незважаючи на присутність лисого цівільного, з самого початку подорожі втокмачував Швейкові, що він несусвітна тварюка і таке інше* (Я. Гашек); [Санча:] - *Ну, і треба ж отаке, пане? І досі мені перед очима маячить той понад усяку міру дивоглядний носюра кума мого, Томе Сесьяля* (М. де Сервантес).

Отже, з розгляду демінутивно-пестливих і аугментативно-згрубілих іменників української і польської мов випливає, що зазначені назви, які досить часто виявляють подібність своєї структури і засобів творення, демонструють подекуди вагомі семантичні розбіжності. Для носіїв української мови властивим виявляється інтенсифікування демінутивної й аугментативної семантики: зменшення - пестливість (зневага) - інтенсифікація пестливості (зневаги); збільшення - згрубілість - інтенсифікація згрубілості. Носії польської мови меншою мірою використовують підсилювальні засоби, демінутивна й аугментативна семантика іменників із суфіксами суб'єктивної оцінки тут переважно кумулює зі значенням зневаги, легковажності, образи, огиди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. - К.: Наукова думка, 1987.
2. Аристотель. О душе. - М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937.
3. Беднаж М.А. Польсько-українська міжмовна омонімія: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - К., 2000.
4. Босак Я. О так пазываемых интерфиксах в сопоставлении с русским // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. - М.: Наука, 1987. - С. 10-. -
5. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською і білоруською. - Львів, 1981.
6. Горпинич В.О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. - К.: Наукова думка, 1973.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти // Мовознавство. - № 3 - 2001. - С. 48—63.
8. Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. - М.: Высшая школа, 1981.
9. Ковалик І.І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю//Питання слов'янського мовознавства. - Львів. 1958. - Кн. 5 -С. 139-163:

10. Лопатни В.В. Основніє єдиниці сопоставительного описання словообразовательських систем славянських язьків // Сопоставительное изучение словообразования славянских язьків. - М.; Наука, 1987.-С. 46-53.
11. Николаев Г.А. Сопоставительное субстантивное словообразование славянських язьків // Русская и сопоставительная филология: Состояние и перспективы / Под общ. ред. К.Р. Галиуллина. - Казань, 2004.-С. 32-33.
12. Русанівський В.М. Категорія стану (українсько-чеські паралелі) // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. - К.: Наукова думка, 1987.
13. Скриник Г.В. Слова і лексикалізовані сполуки із займенниковим компонентом *що* в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - Харків, 2005.
14. Сопоставительное словообразование русского и украинского язьків // Сопоставительная грамматика русского и украинского язьків / Отв. ред. Н.Г. Озерова. - К: Наукова думка, 2003. -С. 27-190.
15. Сучасна українська літературна мова // За ред. А.П. Грищенка. - К.: Вища школа, 1997.
16. Федоренко О.Д. Конвент-аналіз як метод дослідження демінутивних формантів на емоційно-оцінне забарвлення газетних текстів (на матеріалі молодіжної преси). <http://pumlip.univ.kiev.ua>
17. Blicharski M. Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim: Studium konfrontatywne. - Warszawa-Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
19. Grzegorzczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego: Słowotwórstwo opisowe. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
20. Kreja B. Funkcje sułeksu *-(o)jdło*// Język Polski. - XXXVII.- 1959. - S. 268-272.
21. Maryniakowa I. Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: Morfologia ze słowotwórstwem. -Warszawa: SOW, 1993.
22. Sarnowski M. Deminutywum jako znak ironii. ЖЗ-sarnowski-pdl+nazwy+deminutywne